

УДК 504.54.062.4 (477.44)

Доц. О.В. Мудрак, канд. с.-г. наук – Вінницький ДПУ; аспір. Ю.А. Єлісавенко – Хмельницький НУ; доц. В.І. Мокрий, канд. фіз.-мат. наук – НЛТУ України, м. Львів

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІСОВИХ УГІДЬ ВІННИЧЧИН

Розглянуто питання історії дослідження лісових угідь Вінниччини, а особливо розроблення її періодизації на основі наукових праць закордонних та вітчизняних учених. На основі досліджень виокремлено 6 основних періодів досліджень та головні етапи. Здійснено історичний аналіз дослідження лісових угідь Вінниччини та порівняння його з сучасними темпами досліджень.

Ключові слова: історія дослідження, лісові угіддя, лісові формації, дендрофлора.

Вступ. Під час вирішення таких актуальних проблем для Вінниччини, як охорона довкілля, формування регіональної екологічної мережі, поліпшення кліматичних й ґрунтово-гідрологічних умов, раціональне використання природних ресурсів, відшукування нових додаткових джерел промислової сировини, фармацевтичних препаратів, фізіологічно активних речовин – важлива роль належить ботанічним дослідженням на базі лісових угідь.

Мета роботи – аналіз історії дослідження лісових угідь Вінниччини та їх систематизація для подальшого вивчення.

Матеріал досліджень – лісові угіддя Вінниччини як просторово-функціональні елементи наявної дендрофлори краю та її часова трансформація.

Методи досліджень – аналітичні, описові, статистичні, картографічні.

Результати досліджень. Здійснено аналітичні дослідження праць закордонних і вітчизняних дослідників у галузі вивчення лісових угідь Вінниччини. Основним результатом є визначення періодів історії дослідження лісових угідь регіону.

Основою досліджень були передусім фундаментальні флористичні зведення, звіти, матеріали праць дослідників регіону різних часів. А тому, наукове вивчення минулого завжди призводить до вироблення у людській свідомості нового підходу в осмисленні об'єктивної реальності, що дає змогу певною мірою визначити стан і напрями вивчення краю, сприяти успішній координації для подальшого розвитку природничих і екологічних досліджень [1].

У розвитку досліджень лісових угідь Вінниччини можна виокремити такі періоди:

I. Описовий період (із найдавніших часів до середини XVII ст.) основою якого є поверхневі, безсистемні дослідження окремих мандрівників, здебільшого іноземного походження, а також літописні свідчення. Період характеризується найбільшою тривалістю в часі та виділенням трьох етапів:

- *античного* (V ст. до н.е. – середина I ст. н.е.), коли з'являються перші письмові відомості про лісові угіддя краю;
- *літописного* (кінець I ст. н.е. – XIII ст. н.е.), своєрідність якого полягає в тому, що літописи, як письмові носії інформації про регіон, складали місцеві автори, які добре знали природу, а особливо ліси свого краю. Вони перевершили попередніх дослідників античного періоду в тому, що, окрім простого опису природи, часто аналізували природні явища і процеси;
- *вивчення і опис флори західноєвропейськими вченими* (XIV ст. – друга половина XVII ст.), специфіка якого полягає в тому, що багато відомостей про флору лісових угідь, що розташовані на території сучасної Вінниччини, потребують критичного підходу, оскільки тільки частина авторів була в цьому регіоні, ін-

ші – писали згідно з розповідями людей, які через певні обставини побували там. Так, у творі сирійського церковного й культурного діяча, літератора і мандрівника Павла Халебського є багато свідчень про рослинність Вінницького Побужжя. Він із захопленням пише про безкраї лани збіжжя, пригадуючи яру та озиму пшеницю, жито, ячмінь, овес, горох, кукурудзу, льон і коноплі, боби, горох і чечевицю, яких бачив і вважав, що їх не мало в цих краях. Згадка про ці посіви дає нам уявлення про культурні рослини і тогочасну зернову базу регіону в середині XVII ст., а також про антропогенний вплив, який проявився у знищенні лісів з метою розширення посівних площ [3].

Специфіка досліджень лісових угідь території сучасної Вінниччини, як і взагалі природничі дослідження цього етапу, полягає в тому, що ними переважно займалися польські дослідники (від XIV до початку XVII ст., і навіть до середини XVIII). Так, нариси про флору регіону є в праці польського комісара Михайла Літвіна (перша половина XVII ст.) "Про права татар, литовців і московитян". А в творі прогресивного польського поета епохи відродження Себастьяна Кленовича (1545-1602 рр.), у поемі "Роксолана" (Русь), яку написано латиною, перераховано основні види деревних форм рослин. Особливий інтерес до вивчення лісових угідь краю проявляли й інші європейські дослідники – французи, німці, італійці [4, 9].

II. Ранній науковий період (друга половина XVII ст. – середина XIX ст.), коли дослідження вже набули наукового характеру, але їх виконували переважно окремі вчені – епізодично природознавці. Цей період вважають початком штучного відновлення лісової рослинності з використанням місцевих та інтродукованих видів. Перші такі заходи вживались під час закладання Печерського, Сокилецького та Чернятинського парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. Тоді здійснено насадження 1,5 млн шт. саджанців липи серцелистої (*Tilia cordata* Mill.) загальною довжиною понад 200 км вздовж шляху Дяківці – Вінниця – Тульчин. Відтоді роботи з інтродукції нових рослин не припиняються [17].

Своєрідність і багатство флори, високий рівень видового ендемізму Вінниччини привернули увагу ботаніків, лісознавців, які шляхом експедиційних досліджень на початку XIX ст. докладно дослідили лісові формації усього Подільського краю. Серед "піонерів-ботаніків" – професор Київського університету В.Г. Бессер та відомий природознавець А.Л. Анджейовський. Останнім часом займався детальним вивченням представників родини хрестоцвітих краю, тобто був не тільки флористом, але й систематиком. Найвідомішими є його праці за 1862 р. "Підрахунок рослин Подільської губернії і суміжних з нею областей", а також "Ботанічний нарис місцевостей, що розташовані між Бугом і Дністром від річки Збруч до Чорного моря". Його справу продовжив відомий ботанік професор Київського університету О.С. Рогович, який описав рослинність Подільської губернії середини XIX ст. Також відомі праці Р.Е. Траутфеттера (1851), Н.В. Кузнєцова (1897), І.Ф. Шмальгаузена (1895), В.В. Монтрезора (1881, 1897) та ін. [8].

Наукові дослідження цього періоду відзначаються певною безсистемністю, відсутністю чіткої схеми методики і методології дослідження. Проте ботанічні дослідження загалом відіграли позитивну роль у нагромадженні фактичного матеріалу про лісові угіддя краю, сформували наукову основу для подальшого й активного її вивчення [3].

III. Дореволюційний експедиційний період (друга половина XIX ст. – 1917 р.) характеризується польовими (експедиційними) дослідженнями, створен-

ням наукових товариств та товариств природолюбів. У цей період Подільським краєм серйозно зацікавились академічна і вишів науки, що привело до активізації вивчення лісових угідь регіону. Зокрема, ботанічні дослідження в регіоні виконували В. Монтрезор, І.Ф. Шмальгаузен, В.Д. Ласкарев, дендролог С.М. Маковецький і особливо Й. Пачоський, іменем якого названо 7 видів рослин. У працях цих авторів розглянуто питання якісного складу флори наявних лісових формацій, подано наукову ботанічну класифікацію і систематизацію, визначено її районування, згруповані рідкісні види рослин, розглянуто генезис окремих видів. Дослідники зібрали з лісів Вінницького Побужжя значну колекцію гербарію лісових рослин і передали її у природничі музеї Києва, Львова, Харкова, Одеси.

Значним осередком з природничого вивчення краю було утворене 1911 р. в Кам'янці-Подільському учнем Мечнікова, заслуженим професором, П.М. Бучинським "Товариства Подільських природодослідників і любителів природи", яке діяло до 1916 р. До складу товариства увійшли відомі вчені: В.Д. Ласкарев, О.Г. Набоких, С.М. Маковецький, В.Б. Боголеков, краєзнавець О.М. Прусевич та інші. За 5 років існування товариство видало три томи "Записок Подольского общества естествоиспытателей и любителей природы" (1912, 1913, 1915), на сторінках якого відображено широкий спектр досліджень лісів Східного Поділля [16].

IV. Післяреволюційний чи збиральницько-пошуковий період (1918-1941 рр.), Для цього періоду дослідженням притаманний плановий і прикладний характер, створюються ботанічні школи флористики та зооботаніки, українське ботанічне товариство.

З 20-х років ХХ ст. ботанічні дослідження починають відігравати досить важливу роль в пізнанні природних ресурсів регіону. У 20-30-х рр. цікаві публікації знаходимо у О.О. Севастьянова – дослідника рослинності Поділля, який видав відомо й зараз працю "Дика рослинність Поділля" (1925), заклав перші експериментальні ділянки для детального вивчення рослинності в околицях м. Вінниці (між с. Сабарів і Вінницею). Крім О.О. Севастьянова, ліси Вінницького Побужжя вивчали відомі ботаніки Ю.Д. Клеопов (1928, 1930, 1936), Є.М. Лавренко (1930, 1934), П.П. Кожевников (1936), П.С. Погребняк (1931), Ф.О. Гринь (1933, 1936), М.І. Котов (1940). В цей же період виходять праці Д.О. Богацького, М.І. Котова, Ю.А. Єліна та ін. [10].

Встановленням лісорослинних умов Вінниччини з метою створення цінних лісових масивів на місці знищених і проведенням типології існуючих масивів займаються П.С. Погребняк і П.Л. Кожевников.

Значну роль у дослідженні й пропагандистській роботі щодо охорони лісових угідь Східного Поділля відіграє заснований у 1924 р. за ініціати-ви В.Д. Отамано-вського на громадських засадах "Кабінет виучування Поділля" при Вінницькій філії всенародної бібліотеки України. У середині 20-х р. Кабінет збагатився крає-знавчими осередками в Тульчині, Могилів-Подільському, Немирові, Іллінцях, Дашеві, Липовці, Жмеринці, Тиврові і Калинівці. До його складу входили видатні природознавці – Ю.Д. Клеопов, О.О. Севастіанов, Ю.А. Єлін, В.П. Храчевич та ін.

V. Післявоєнний чи експериментальний період. У цьому періоді ми виділяємо два етапи:

- *теоретично-прикладний* (1945 р. – кінець 50-х років), коли відбудовуються наукові ботанічні установи, діяльність яких була порушена в період Великої Вітчизняної війни;

- *систематизаційно-природоохоронний, починаючи з 60-х років*, започаткований проведенням напівстаціонарних і стаціонарних досліджень з метою виявлення стійкості лісових екосистем до різних видів антропогенного навантаження.

Для першого етапу цього періоду характерний розвиток теоретичних напрямів профілюючих галузей ботанічної науки з метою надання безпосередньої допомоги у відбудові народного господарства, звільненої від навали ворога території. Дослідження краю здійснювалося тільки силами академічних установ і вишівських науковців, а в окремих випадках – місцевими краєзнавцями. Оскільки лісові угіддя Вінниччини найбільше були змінені в процесі господарського освоєння регіону, тому дослідження протягом другої половини ХХ ст. велись не систематично. Описи лісової рослинності Вінниччини трапляються здебільшого у колективних монографіях Т.Л. Андрієнко, Б.В. Заверухи, Ю.Р. Шеляг-Сосонко (1985), С.А. Генсірук і В.С. Бондар (1976), окремих статтях Г.С. Куковиці, В.В. Осичнюк, О.М. Орлова та ін. [15, 17, 18].

У 60-80-ті роки ХХ ст. для ботанічних досліджень Вінниччини характерна посилена увага до виявлення дигресивних змін лісового рослинного покриву під тиском антропогенного навантаження. З'являється ціла низка робіт, у яких досліджують цю проблему [5]. З другої половини 80-х років головна увага ботанічних досліджень спрямована на вивчення екологічного стану лісових угідь, оздоровлення навколишнього середовища, збереження основних представників дендрофлори краю, а також удосконалення системи заповідної справи щодо лісових ділянок.

VI. Сучасний період (80-ті роки ХХ ст. до теперішнього часу). Він характеризується виходом у світ низки праць присвячених сучасному стану та відтворенню лісових угідь краю. Так, А.О. Бондар і М.І. Гордієнко видали книгу "Формування лісових насаджень у дібровах Поділля" (2006) [2], М.І. Гордієнко, А.О. Бондар, Г.Т. Криницький – "Лісові насадження Вінниччини" [11]. У них докладно висвітлено інтенсивність розвитку трав'яних рослин у насадженнях різного складу й на зрубках, насіннєве відновлення деревних порід, продуктивність природних насіннєвих і штучних насаджень. Описано вплив господарських заходів на біологічну стійкість і продуктивність штучних насаджень, умови раціонального використання хвойних і листяних деревних рослин під час створення лісових культур у свіжих дібровах регіону.

Запровадженню заходів відновлення пошкоджених льодоламом лісових насаджень на території Вінниччини присвячено низку праць В.Д. Вакулюка, О.М. Орлова, І.С. Нейка, Б.Ф. Філоненка, Т.А. Панасюка та інших. "Методиці визначення балів відносної стійкості лісових насаджень до пошкодження льодоламом внаслідок проявів ожеледей" та "Методиці визначення загального пошкодження лісових насаджень льодоламом внаслідок проявів ожеледей" на прикладі лісових угідь Вінниччини присвячені праці Р.Р. Возняка, Г.І. Кравчук, А.В. Фукаревича [6]. Лісорослинним умовам, структурі насаджень, типам порід, бонітуванню, екологічному стану, моніторингу лісів, теоретико-методологічним аспектам оцінювання лісових ландшафтів у структурі екологічної мережі регіону присвячено праці І.С. Нейка, О.В. Мудрака, Ю.А. Єлісавенка [7, 12-14].

Актуальність природоохоронного напрямку ботанічних досліджень полягає в тому, що ще до сьогодні Східно-Подільський регіон недостатньо представлений у природно-заповідному фонді України [12].

Висновок. Історія дослідження лісових угідь Вінниччини, на наш погляд, охоплює шість періодів, починаючи від давнього і закінчуючи сучасним. Використання ретроспективного підходу під час вивчення лісових екосистем має забезпечити встановлення закономірностей формування їх структури і динаміки, сприяти їх активній охороні й раціональному використанні, що можливо за повноцінного використання багатой ботанічної спадщини регіону.

Література

1. **Богацький, Д.О.** Матеріали до флори Поділля / Д.О. Богацький // Журнал ін-ту ботаніки. – 1931-1939. – № 23. – С. 65-74.
2. **Бондар, А.О.** Формування лісових насаджень у дібровах Поділля / А.О. Бондар, М.І. Гордієнко. – К. : Вид-во "Урожай", 2006. – 336 с.
3. **Винокур, І.С.** Історія лісостепового Подністров'я та Південного Побужжя / І.С. Винокур. – Київ-Одеса : Вид-во "Вища шк.", 1985. – 124 с.
4. **Вінниця:** історичний нарис. – Вінниця, 1964. – 353 с.
5. **Генсірук, С.А.** Лісові ресурси, їх охорона та використання / С.А. Генсірук, В.С. Бондар. – К. : Вид-во "Наук. думка". – 1973. – 526 с.
6. **Екологічна безпека Вінниччини :** монографія / за заг. ред. Олександра Мудрака. – Вінниця : ВАТ "Міська друкарня" – 2008. – 456 с.
7. **Єлісавенко, Ю.А.** Лісові антропогенні ландшафти Вінниччини в структурі регіональної екологічної мережі / Ю.А. Єлісавенко // II-й Всеукраїнський з'їзд екологів з міжнародною участю (Екологія/Ecology–2009). Вінниця, 23-26 вересня 2009 р. – Вінниця : ФОП Данилюк, 2009. – С. 211-215.
8. **Заверуха, Б.В.** Флора Волино-Подолії и ее генезис / Б.В. Заверуха. – К. : Вид-во "Наука. думка".. – 1985. – 191 с.
9. **Історія міст і сіл УРСР.** Вінницька область. – К. : Вид-во "Лібра", 1972. – 758 с.
10. **Клеопов, Ю.Д.** Нові відомості про флору Поділля / Ю.Д. Клеопов // Український ботанічний журнал. – 1928. – № 4. – С. 24-35.
11. **Лісові насадження** Вінниччини / М.І. Гордієнко, А.О. Бондар, Г.Т. Криницький та ін. / за ред. М.І. Гордієнка. – К. : Вид-во "Урожай", 2006. – 2006. – 248 с.
12. **Мудрак, О.В.** Екологічна мережа Східного Поділля: необхідність створення і розбудови / О.В. Мудрак // Агроекологічний журнал. – 2009. – № 2. – С. 9-16.
13. **Нейко, І.С.** Лісова генетична компонента як основа ключових територій екологічної мережі Східного Поділля / І.С. Нейко, О.В. Мудрак // Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. – Житомир. – 2009. – Вип. 2 (25). – С. 170-174.
14. **Нейко, І.С.** Теоретико-методологічні аспекти оцінювання лісових ландшафтів у структурі екологічної мережі Поділля / І.С. Нейко, О.В. Мудрак // Агроекологічний журнал. – 2009, червень. – С. 219-222.
15. **Осичнюк, В.В.** Флористичні особливості Середнього Побужжя в зв'язку з ботаніко-географічним районуванням / В.В. Осичнюк // Український ботанічний журнал. – 1960. – № 3. – С. 382-390.
16. **Пачоский, И.** Основные черты развития флоры Юго-Западной России / И. Пачоский. – Херсон, 1910. – 430 с.
17. **Природа** Украинской ССР. Растительный мир / Т.Л. Адриенко, О.Б. Блюм, С.П. Васер и др. – К. : Вид-во "Наука. думка", 1985. – 208 с.
18. **Шеляг-Сосонко, Ю.Р.** Дубовые леса Подолії / Ю.Р. Шеляг-Сосонко // Ботанический журнал АН СССР, 1971. – № 55. – С. 30-38.

Мудрак О.В., Єлісавенко Ю.А., Мокрий В.И. История исследования лесных угодий Винницкого региона

Рассмотрен вопрос истории исследования лесных угодий Винницкого региона, а особенно разработка ее периодизации на основе научных трудов заграничных и отечественных ученых. На основе исследований выделено 6 основных периодов исследований и главные этапы. Осуществлен исторический анализ исследования лесных угодий Винниччини и сравнение его с современными темпами исследований.

Ключевые слова: история исследования, лесные угодья, лесные формации, дендрофлора.

Mudrak O.V., Elisavenko Yu.A., Mokryy V.I. History of research of the timberlands of Vinnitsa Region

The article is devoted the problem of history of research of timberlands of Vinnitsa region, and especially developments of its division into periods on the basis of scientific labours of foreign and domestic scientists. On the basis of researches it is selected six of basic periods of researches subperiods are also selected. A primary purpose is a historical analysis of research of timberlands of Vinnitsa region and comparison him with the modern rates of researches.

Keywords: research history, timberlands, forest structures, dendroflora.

УДК 630*182.59

Аснір. С.В. Остапуха¹ – НЛТУ України, м. Львів

СУЧАСНИЙ САНІТАРНИЙ СТАН СОСНОВИХ НАСАДЖЕНЬ НА НИЖНЬОДНІПРОВСЬКИХ ПІСКАХ

Наведено результати рекогносцирувального та детального обстеження соснових насаджень, які ростуть в переважаючому типі лісорослинних умов – сухому бору. Встановлено сучасний санітарний стан сосняків Кардашинського лісництва ДП "Голопристанське лісомисливське господарство".

Ключові слова: соснові деревостани, санітарний стан, стійкість насаджень.

Піски у степовій зоні України займають близько 240 тис. га. З них Нижньодніпровські – понад 200 тис. га, розташовані в сухому Степу лівобережжя Дніпра на території Херсонської та Миколаївської областей. На 70 тис. га Нижньодніпровських пісків створено ґрунтозахисні соснові насадження [2].

Протягом останніх років у Нижньодніпровських соснових лісах виникли численні осередки всихання насаджень, поширилися шкідники лісу, збільшилася пожежна небезпека, погіршився загальний санітарний стан лісових насаджень. Погіршення санітарного стану соснових лісів пояснюють впливом жорстких екологічних умов степової зони.

За даними багатьох авторів, у регіоні спостерігають депресію та загибель сосняків під впливом природних та антропогенних чинників на площі понад 20 тис. га [2]. З метою покращення санітарного стану соснових насаджень, зниження рівня пожежної небезпеки, локалізації осередків стовбурових ентомошкідників та запобігання втраті технічних якостей деревини в насадженнях з наявністю сухостою рекомендують виконувати своєчасне рубання для формування і оздоровлення лісів.

Метою дослідження було вивчення сучасного санітарного стану соснових насаджень, які ростуть на Нижньодніпровських пісках.

Об'єктом дослідження були соснові насадження Кардашинського лісництва державного підприємства "Голопристанське лісомисливське господарство", що розташовані в нижній частині Дніпра, на його лівому березі, і охоплюють середню частину Олешківських пісків.

Відповідно до лісорослинного районування, територія цього району належить до південно-східної посушливої степової зони України. Клімат району кон-

¹ Наук. керівник: доц. В.Г. Мазепа, канд. с.-г. наук – НЛТУ України, м. Львів